

Ивана Кнежевић

Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Београд - Србија
e-mail: iknezevic@bfspc.bg.ac.rs

Зоран Ранковић

Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Београд – Србија
Међународни центар за православне студије, Ниш - Србија
e-mail: zrankovic@bfspc.bg.ac.rs

**О НЕКИМ ОРТОГРАФСКО-ГРАФИЧКИМ
СПЕЦИФИЧНОСТИМА ОБЛИКОВАЊА ТЕОЛОШКИХ
НАУЧНИХ РАДОВА НА ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

Апстракт: У раду који следи изложићемо неке ортографско-графичке карактеристике композиције научних дела православне теологије, првенствено строгог подстила, на енглеском и српском језику. Разматраће се проблематика одступања ортографске норме у сакралним текстовима од ортографске норме енглеског и српског језика у појединим случајевима употребе великог слова при писању одређених заједничких именица, заменица, чинова светости, титула свештених лица, еклесионима, иконима, и сл. Обратићемо пажњу и на посебна ортографско-графичка средства чија је намена да додатно организују и/или информационо обогате научни текст.

Кључне речи: теолингвистика, ортографија, научни стил теолошких радова, композиција научног теолошког текста, ортографско-графичка средства, интертекстуалност.

За већину научних радова из области православне теологије карактеристична је и специфична употреба великих слова која није у потпуности у складу са правописном нормом, а не запажа сени конзистентност у њеној примени у научним теолошким текстовима, па често ни у једном истом тексту, како српског тако и енглеског језика¹. Наиме, начелно ћемо говорити о постојању правописног стандарда на нивоу религиолекта (православног, у овом случају) који се примењује на обликовање текстова религијске оријентације, с једне стране, и постојању стандарда који се остварује у секуларним текстовима, с друге стране². Реч је о употреби великог слова код писања неких заједничких именица (нпр. Крст Господњи, Гроб Господњи, Црква, и сл.); заменица, личних, пре свега, али и присвојних, показних и односних, које се односе на Христа, Богородицу и Свету Тројицу; теонима – назива за Бога, Богородицу, Свету Тројицу, као и за придев изведен од именице Бог (Божији);

1 О почецима анализе писања великог слова у сакралном корпусу в. Кнежевић, Ranković 2014, 38–51.

2 Кончаревић 2009, 11–38.

атрибута у именима светитеља; чин светости; титуле свештених лица; звања верских поглавара; еклисионима (*Свети Сава*, црква *Светог Саве*); иконима (називи икона); назива административних јединица; назива припадника религија. Сакрални ортографски стандард не подудара се увек са правописном нормом српског језика када је реч о употреби великог слова у писању неких горе побројаних појмова³. Одступања од нормe, тј. чешће прибегавање употреби великог слова при писању одређених класа речи (првенствено агионима), изразити су маркери религијских текстова, не само када је у питању обликовање текстова административног, књижевнoуметничког (под)стила религијског стила и неких његових жанрова (богослужбени, патристички, и сл.), већ и самог научног теолошког стила. Ово посебно важи за сакрални стандард српског језика, док је у енглеском језику према општејезичкој норми употреба великог слова фреквентнија него у општејезичкој норми српског језика, па ове разлике у сакралној сфери енглеског језика јесу мање упадљиве, али не треба их занемаривати.

Употреба великог слова је модалног карактера, односно у складу је са ауторовим односом према предмету о коме говори и његовом конотативном димензијом. Обележавање великим словом донекле је факултативно и може се сматрати емоционалним и експресивним средством, чак и у строго научним радовима теологије. Велико слово доноси додатни садржај – не само у виду емоционалних, већ и валоризаторских информација. Уз то, у научним радовима осећа се посебна потреба да се великим словом истакне необухватност, надсазнајност духовних појмова и категорија и њихова различитост у односу на појаве опипљиве стварности. То је и разлог шароликости у употреби великог слова, како у српском тако и у енглеском тексту теолошких научних радова. Управо због овакве разноликости и недоследности у употреби великог слова, теолошки научни радови могу изгубити на својој озбиљности и научности. Не би се требало помирити са констатацијом у *Правопису српског језика* да писање великог слова, у оним стиливима у којима се то примењује као посебна обележеност израза и стилистичко средство, а да би се постигао посебан утисак (где се, пре свега, у виду има верски маркирани текст), није предмет језичког и правописног нормирања, посебно кад се истовремено указује на примере измене правила писања великог слова код оних питања који су „обрађена и разрађена“⁴. Постојећа неуједначеност и недоследност у употреби великог слова не приличи озбиљним научним радовима, а како би се она избегла требало би је озбиљније узети у разматрање и нормом регулисати употребу великог слова, а где је то нужно оставити и могућност толерисања „дублета“ – алтернативних могућности. Међутим, и ова флексибилност требало би да буде сведена на најмањи могући степен. Ово важи како за српски тако и за енглески језик, с обзиром на то да је анализа корпуса на оба језика показала сличне карактеристике, тј. не само одступање од прописане правописне нормe већ и варијације у оквиру једног истог текста, што се посебно односи на радове на периферији научног стила.

Сличности и разлике у употреби великог слова између енглеског и српског језика, као и специфичности, варијације и недоследности у сваком понаособ најбоље илуструје компаративна анализа извршена на примеру рада строго научног стила, *The Byzantine Legacy in the Orthodox Church*, и његовог превода на српском језику (*Византијско наслеђе у Православној цркви*), али и примери у истим језицима из других радова строго научног стила.

3 Кончаревић 2009, 11–38.

4 Пешикан, Јерковић. Пижурица 2009. 38; 40.

Присвојна заменица која се односи на Господа пише се великим словом, иако у речнику *Encarta* налазимо препоруку да заменице као антецеденси које се односе на Бога треба писати малим словом (нпр. God in *his* wisdom...). Тако имамо пример:

*If Christ had to die voluntarily, says the Moslem, then the Christians must thank the Jews for having contributed to the realization of God's will, since everything which happens is in accordance with His will.*⁵

Односнопреводу:

*Ако Христос није умро својом вољом, кажу муслимани, тада хришћани морају захвалити Јудејима на доприносу остварења Божје воље, јер све што се дешава дешава се у складу са Његовом вољом.*⁶

У другом раду строго научног стила – *The New Testament: An Introduction* – присвојна или повратна заменица која се односи на Господа пише се малим словом:

*It was only through Paul that his converts learned about this "Jerusalem above" as their "free mother", but he drew it directly from the words of Isaiah; he was simply proclaiming "God's gospel, promised beforehand" by God himself in the book of "his prophet" Isaiah.*⁷

У српском језику правописна норма није усаглашена када је реч о употреби великог слова за реч *Бог*, изведен придев *Божји*, устаљене перифразе или замене имена Божијег (*Свевишњи*, *Господ*), вишечланих теонима (*Света Тројица*, *Свети Дух*) и заменица које се односе на Бога, док се сакрални стандард опредељује искључиво за употребу великог слова. Међутим, у радовима строго научног стила на српском језику имамо шаренило, али и недоследности у једном истом раду, нпр:

*Ако је тако, наставља даље Палама, како онда Варлаам мисли да само једној од ових сила (то јест суштини) приписује беспочетност (изједначавајући тиме Бога са Његовом суштином), а осталима (животу, светлости и слично) не.*⁸

Али најлазимо на недоследности у писању исте речи неколико редова ниже:

*Тако Палама, уз помоћ Ареопагита, показује да суштина не може бити друго име за Бога, него само за једну од његових сила – ону која свему што постоји даје суштину.*⁹

Или велико слово код показних и односних заменица, а мало код повратне заменице:

*И да би то илустровао, наводи цитирани одељак: „И говорећи са Мојсијем, Бог није рекао: 'Ја сам суштина', него: 'Ја-сам-Онај-који-јесте', јер Онај-који-јесте није из суштине него је суштина из Онога-који-јесте, пошто управо Онај-који-јесте обухвата у себи васцело битије“.*¹⁰

Завршавајући ову примедбу упућену Варлаамовом неодрживом изједначавању Бога са суштином (пошто је овај тврдио да је само једно беспочетно, то јест суштина Божија), Палама додаје да чак и ако уместо речи „суштина“ Варлаам користи реч „Бог“ (као што би и требало уколико жели да означи Онога који све ове силе садржи уједињавајући их на јединствен начин), онда би требало да придеву „беспочетан“ (*ἀναρχος*) дода и израз „по природи“ (*φύσει*), те да каже: „један је по природи беспочетни Бог“, да не би помешао Бога Који је нестворен и беспочетан по

5 Meyendorff 1982. 98–99.

6 Мајендорф 2006, 128.

7 Tarazi 1999. 113.

8 Перишић 2001, 42.

9 Перишић 2001, 42.

10 Перишић 2001, 42.

природи са светима који су то исто *по благодати* (χάρτι)¹¹.

Напротив, тврђење да је суштина из Онога-који-јесте, а не обратно, значило би *само* то да животворна, сушт(ин)отворна и остале силе Божије потичу од самог Бога (Онога-који-јесте) као припадајуће Његовој нествореној природи, а нису створене (тварне) (као што је то, на пример, мислио Варлаам)¹².

Не постоји енергија коју би имало само једно Лице Свете Тројице а да је истовремено немају и друга два, будући да су енергије својства исте им природе. Тако и Божанска суштина и Божанске енергије те суштине упућују на Божанске Личности, јер је сама суштина Божија лична¹³.

Бог је, наиме, Бог, био ОнТворац или не¹⁴.

Јер, само неколико редова ниже Плотин објашњава да само „ако заиста постоји неки (тренутак) времена од кога је почео (да постоји), (тек) тада би се у правом смислу те речи могло рећи да Он ствара себе“, а иначе, ако Он постоји и пре вечности, то (стварање самога себе) онда треба схватити само у преносном смислу „склада тог стварања и Њега самог“ (8, 20, 23–27)¹⁵.

Али на неким местима у истом раду придев Божански написан је малим словом, нпр:

*И наставља: „Или је свака божанска сила беспочетна, или то није ниједна“.*¹⁶

У енглеском језику се заједничка именица *church* пише малим словом ако се односи на грађевину, а великим ако се односи на институцију, одређену верску заједницу, при чему се и придев испред такође пише великим словом, нпр:

After exercising his duties for a while, he retired to the monastery of St. Sabbas in Palestine and became one of the most famous theologians and hymnographers of the Greek Church.¹⁷ Byzantine polemical literature has largely determined the official canonical attitude of the Church towards Islam, an attitude which is reflected in the rites of the reception of Moslem converts to Christianity.¹⁸

Именица црква пише се у српском језику, а у конкретном преводу, малим словом ако се односи на објекат, грађевину, али великим ако се односи на институцију. У другом случају се и придев који указује на помесну цркву, типа *грчки, српски, руски*, и сл. испред именице пише великим словом (Грчка Црква), нпр:

После извесног времена када је обављао своје дужности, повукао се у манастир Светога Саве у Палестини и постао је један од најпознатијих богослова и хумнографа Грчке Цркве.¹⁹

Сличан став као Лавовљев запажа се и у писмима његовог савременика патријарха Германа, који је око 720. године још увек представљао званичан став државе и Цркве о иконама²⁰.

11 Перишић 2001. 43.

12 Перишић 2001. 43.

13 Перишић 2001. 47.

14 Перишић 2001. 46.

15 Перишић 2001. 47.

16 Перишић 2001. 42.

17 Meyendorff 1982. 91.

18 Meyendorff 1982. 102.

19 Мајендорф 2006. 119.

20 Мајендорф 2006. 138.

Или у раду *Евхаристијска теорија личности и православна веронаука*:
То значи да и у случају конкретног историјског облика Православне Цркве
*од Истока елементи побројаних образаца могу да обитавају узајамно преплетени.*²¹

У раду *The New Testament: An Introduction* именица *church* која се односи на Цркву као институцију написана је малим словом:

*And only Paul's interpretation effectively secured the full membership of the living Gentiles as equals alongside their Jewish counterparts in the one church of the one God.*²²

Иако, у речнику *Encarta* стоји препорука:

Lowercase church unless it is part of the name of a building or religion (We went to church on Sunday). But: First Presbyterian Church, Native American Church.

За разлику од српског језика, где се називи припадника религија и одговарајући придеви (*православни, католички, и сл.*) пишу малим словом, у енглеском је по правилу велико слово, а у писању придева *Orthodox* прави се извесна разлика. Наиме, када се односи на православну веру пише се великим словом, као и називи за остале вероисповести, али у значењу „онај који следи традиционално учење“ пише се малим словом. У речнику *Encarta* стоји:

Orthodox adjective

1. Eastern Orthodox Church: relating to the Eastern Orthodox Church

2. Orthodox Judaism: relating to Orthodox Judaism

Orthodox noun *Orthodox (plural Orthodoxes)*

member of Eastern Orthodox Church: a member of the Eastern Orthodox Church

Али:

orthodox adjective

following traditional doctrine: following the established or traditional rules of social behavior, a philosophy, or a faith.

Међутим у раду *The Byzantine Legacy in the Orthodox Church* имамо следећи случај:

*We know that the spiritual and intellectual encounter of Muhammad and the first generations of his followers with Christianity involved not the imperial Orthodox Church, but the Monophysite and the Nestorian communities which made up the majority of the Christian population in Arabia, Egypt, Syria and Mesopotamia.*²³

Али нешто потом стоји:

*On the other hand, it can be asked whether, in some instances, such Byzantine interpretations of Islam doctrine as the alleged belief in the spherical shape of God or the leech as the origin of man, did not, in fact, come from some forms of popular Arab religion – distinct, of course, from orthodox Islam – which were known to the Byzantine.*²⁴

Називи осталих вероисповести, њихових припадника и одговарајући придеви у енглеском језику пишу се, наравно, великим словом, (за разлику од српског), нпр:

*When the Moslem objects to the doctrine of the death of Christ - the person of Christ is made up of a body and a soul, their separation would mean the disappearance of Christ as a person - Theodore answers by referring to the Orthodox doctrine of the hypostatic union which is based upon the unity of Christ's divine hypostasis which is and remains, even in death, the unifying factor of all the elements composing the God-man.*²⁵

21 Лубардић 2001, 52.

22 Tarazi 1999, 114.

23 Meyendorff 1982, 89.

24 Meyendorff 1982, 101.

25 Meyendorff 1982, 98.

Или:

Limitations of space do not permit me to do more than offer a few selected examples illustrating various attitudes of the Byzantines towards the Moslem faith.²⁶

Unfortunately, a close examination of his work reveals very few writings connected with Islam.²⁷

It follows a description of the sect of the Αὐτοπροσκόπται (a peculiar deviation of Christian monasticism) and precedes the paragraph on the Iconoclasts. In some manuscripts Islam figures under No. 100 and follows immediately after the Monothelites (No. 99).²⁸

Међутим, нешто даље у тексту налазимо мало слово за исту реч, при чему речник Encarta бележи само варијанту написану малим словом:

The veneration of the cross is more pronounced, and we know that it was preserved even by the iconoclasts themselves.²⁹

Даље:

In fact, the contact of early Islam with Christianity involved the Monophysite and the Nestorian communities, certainly not the Arians, and the appellation ascribed by John to the Moslems because they cut away from God the Logos and the Spirit, is but a reply to the Moslem accusation directed against Christians that they are ἑταίρισται - "those who admit partners of God".³⁰

Of his fifty-two short Greek treatises, most were composed in the form of dialogues with various heretics encountered by the author (Nestorians, Monophysites, Origenists) and seventeen are directed against Islam.³¹

Дефиниције ових термина у речнику Encarta гласе:

1. Nestorian *adjective*

relating to Asian Christian group: relating to an Asian Christian denomination that believes that two distinct persons, one divine and the other human, existed in Jesus Christ. This doctrine was declared heresy in AD 431.

noun (plural Nestorians)

member of Nestorian group: a member of the Nestorian denomination [15th century. From late Latin *Nestorianus*, named for *Nestorius* (AD 428–31), patriarch of Constantinople, who originated the doctrine.]

2. Monophysite (*plural Monophysites*) *noun*

believer in Jesus Christ's single nature: somebody who believes that Jesus Christ has a single inseparable nature that is both human and divine. This belief is held by the Coptic and Armenian churches among others.

[Late 17th century. Via ecclesiastical Latin *Monophysita* from ecclesiastical Greek *monophysitēs*, from *phusis* "nature".]

Monophysitic, *adjective*

Monophysitism, *noun*

У српском језику користе се мала слова за називе вероисповести (хришћанство, мухамеданство, католичанство, ислам и сл.) као и за одговарајуће називе за припаднике датих вероисповести (хришћани, муслимани, католици, и сл.), па у преводу на српски неких горе наведених примера стоји, нпр:

26 Meyendorff 1982, 90.

27 Meyendorff 1982, 91.

28 Meyendorff 1982, 92.

29 Meyendorff 1982, 107.

30 Meyendorff 1982, 96.

31 Meyendorff 1982, 97.

Ограничени простор ми не дозвољава да учиним нешто више од изношења неколико изабраних примера који осликавају различите ставове Византинаца према мухамеданској вери.³²

Нажалост, исцрпном анализом његових дела долазимо до тога да је мали број њих који говоре о исламу.³³

Од 52 кратка списа на грчком језику, већина је написана у виду дијалога с различитим јеретицима који су се сусрели са њим (несторијанци, монофизити и оригенисти), а 17 је уперено непосредно против ислама.³⁴

Међутим, у преводу на српски језик постоје и недоследности:

До краја омајадског периода, ови сиријски или коптски хришћани су били главни и практично једини представници Хришћанства у калифату.³⁵

И нешто даље:

Тако према патријарховом писму, арапски затвореници у Цариграду могли су да се моле на свој начин, без било какве принуде да приступе Хришћанству, а са друге стране, калиф је пристао да не прогања хришћане.³⁶

С друге стране, нико не може да побие постојање, посебно у каснијем периоду, неке врсте повезаности мухамеданства и Хришћанства на нивоу духовности и побожности.³⁷

Из горе наведеног јасно је да се неретко срећу и примери употребе великог слова за назив вероисповести самог аутора и одговарајућих припадника, што је израз личног ауторског печата. Овде, међутим, и сам преводилац одлучио се да употреби иницијално велико слово за реч хришћанство као властиту вероисповест, а чак у истој реченици реч мухамеданство одредио је малим словом. Ипак, ни у овоме није био доследан кроз целокупни текст превода. У случајевима који следе називе припадника религија и одговарајуће придеве одредио је малим словом:

*Први сусрет мухамеданства и православног хришћанства збио се на бојном пољу, у ратовима који су почев од VII века Арабљани водили против грчких царева.*³⁸

*Управо из њих сазнајемо да је постојао добар однос и међусобна трпељивост у односима муслимана и хришћана, посебно када се зна да су противници могли оштро да реагују у случају злоупотребе добрих односа.*³⁹

Енглески правопис остаје, наравно, доследан:

*The first encounter of Islam with Orthodox Christianity took place on the battlefield. In the wars which since the seventh century opposed the Arabs to the Greek emperors.*⁴⁰

Називи светих књига попут *Курана*, *Библије*, као и светог камена у Меки пишу се у оба језика великим словом:

*But the Qurran is one, even if many copies can be made of it; in the same way, God is one and three (1528 CD).*⁴¹

32 Мајендорф 2006. 118.

33 Мајендорф 2006. 120.

34 Мајендорф 2006. 126.

35 Мајендорф 2006. 117.

36 Мајендорф 2006. 140.

37 Мајендорф 2006. 145–146.

38 Мајендорф 2006. 117–118.

39 Мајендорф 2006. 140.

40 Meyendorff 1982. 89–90.

41 Meyendorff 1982, 97.

*John refers to a pre-Islamic Meccan cult of Aphrodite, named Χαβέρ or Χαβάρ by the Arabs, which survived in the form of the veneration of a sacred stone, the Ka'aba.*⁴²

*Али један је Куран, Иако је направљено много претписа, а на тај начин је Бог Један и Тројица.*⁴³

*Јован говори о преисламском култу богиње Афродите у Меки, назване Хаβέρ или Хаβάρ како су је звали Арабљани, који је остао само преобликован у поштовање светог камена, Ка'ба.*⁴⁴

У енглеском језику именица *apostle* пише се великим словом ако стоји испред властитог имена. У овом случају се испред ове именице налази и одређени члан „the”, нпр:

*The Acts of the Seventh Council seem to suggest that John inherited his father's post, for they compare his retirement to St. Sabbas to the conversion of the Apostle Matthew, who, before he became a follower of Christ, was a „publican”, i.e., a „tax-collector”.*⁴⁵

У преводу на српском језику именица *apostol* пише се малим словом.

Уз властито име светих често налазимо придеве (дескрипторе, локализаторе, агномене, етнониме) који су нека врста замене за презиме и пишу се у оба језика великим словом, нпр: *John of Damascus, Nicetas Byzantium, Demetrius Cydones, Nicholas Mysticus, Bacchus the Young, Elias the New* или у српском: Јован Дамаскин, Никита Визант, Димитрије Сидонски, Никола Мистик, Вакхо Млађи, Илија Нови, и сл.

У српском језику придев *свети* различито се пише, наиме, малим словом ако се налази испред имена светог, а великим ако је у вези са називом манастира, храма, цркве као грађевине, на Свету Тројицу. У преводу на српски (*Византијско наслеђе у Православној цркви*) имамо, нпр:

*Ако је Куран позивао на свети рат против „оних који себе описују као заједничаре са Богом”, тј. хришћана који верују у Свету Тројицу – Византинци су заузврат оптуживали, попут светог Јована Дамаскина, припаднике мухамеданства као „претече антихриста”.*⁴⁶ После извесног времена када је обављао своје дужности, повукао се у манастир Светог Саве у Палестини и постао је један од најпознатијих богослова и химнографа Грчке Цркве.⁴⁷

У енглеском се исти придев увек пише великим словом:

*If the Qurran appealed to a holy war against “those who ascribe partners to God” - i.e., Christians who believe in the Trinity – the Byzantine retaliated, after the example of St. John of Damascus, by considering Islam as a “forerunner of Antichrist”.*⁴⁸

Али, исписивањем облика *St. Barbaros = Свети Варвар*, јавља се недоследност преводиоца – придев *свети* у овом случају писао је великим словом а да се при том не односи на назив цркве или манастира.

Такав случај имамо и у *Личност и суштина у теологији светог Григорија Паламе*:

*Да ли у теологији Светог Григорија Паламе личност има првенство над суштином?*⁴⁹

42 Meyendorff 1982, 94–95.

43 Мајендорф 2006, 126.

44 Мајендорф 2006, 123.

45 Meyendorff 1982, 91.

46 Мајендорф 2006, 118.

47 Мајендорф 2006, 118.

48 Meyendorff 1982, 90.

49 Перишић 2001, 41.

Препоручујемо да се евентуално придев *свети* пише великим словом када стоји испред имена првог српског архиепископа, Саве Немањића – Светога Саве. По нашем мишљењу, овде придев није просто дескриптор, већ је готово постао агионим.

Црквена титула уз властито име у енглеском језику пише се великим словом, а у преводу на српски стоји мало слово, нпр: *PatriarchGermanus*, *PatriarchPhotius*, али *патријарх Герман*, *патријарх Фотије*, и сл. Мада се у сакралном стандарду примењује велико слово, чак и када је у питању више компоненти титула (нпр. *Ваше Преосвештенство, Његова Светост*).

Када је реч о *Часном Крсту* у српском као и енглеском језику, дата реч пише се великим, а изузетно ретко малим словом, јер именује уникатан, јединствен појам (Крст на коме је Господ Исус Христос распет). У речнику *Encarta* налазимо под бројем 3. обе варијанте, наиме:

1. Cross or cross wooden structure Jesus Christ died on: the specific wooden cross on which Jesus Christ was crucified.

Међутим, у оригиналу на енглеском налазимо мало слово:

And here is an interesting passage concerning the veneration of the cross and the icons...⁵⁰

У преводу пак стоји велико слово и по среди је грешка преводиоца који је требало да употреби мало слово, јер се не говори о Часном Крсту:

Даље следи занимљив одељак који се односи на поштовање Крста и икона...⁵¹

Међу анализираним радовима на српском језику строго научног подстила издвајамо посебно фреквентну употребу великог слова у раду *Духовност православља* који се по томе знатно више приближава сакралној норми, а удаљује од стандардне општејезичке правописне норме:

Није зато без разлога то што свака наша молитва и свако богостужење започиње обраћањем Светоме Духу, призивањем – епиклезом Духа Светога Утешиатеља.⁵²

Свети Григорије Богослов, у свом познатом V Теолошком слову, каже да се наше хришћанско благочешће (тј. хришћанска вера и побожност) утемељују у Духу Светоме, да од Њега и почиње истинска теологија.⁵³

Насупрот томе, према стандардној правописној норми српског језика правило је да се код вишечланих теонима само први члан пише великим словом (Дух свети, Свети дух, Света тројица, итд.). Сматрамо да код вишечланих теонима овога типа стандардна правописна норма српског језика не прати садржину појма, који управо и захтева употребу, тј. писање великог словасвих чланова теонимау наведеним и сличним примерима.

Том молитвом Духу Светоме започиње и наша Света Литургија – Евхаристија Цркве.⁵⁴ Ово нас наводи на закључак да за Цркву Дух Свети Утешиатељи јесте Цар Небески и само то Царство Небеско.⁵⁵

50 Meyendorff 1982, 107.

51 Мајендорф 2006, 137.

52 Јевтић 1990, 5.

53 Јевтић 1990, 5.

54 Јевтић 1990, 5.

55 Јевтић 1990, 5.

Подсећам овде на ону познату рукописну варијанту у тексту „Оченаша“, коју нарочито истичу велики Кападокијски Оци (посебно Григорије Ниски), где је уместо прозбе „Да дође Царство Твоје“, стоји: „Да дође Дух Твој Свети“.⁵⁶

Прве 4 главе Откривења у ствари чине једно пророчко виђење Вечне литургије пред Престолом Божијим, опис и излагање есхатолошке Евхаристије Цркве.⁵⁷

Исти Симеон каже да су Светитељи, као свети богослови, теолошки славословили Онога Који их је литургички препородио, то јест, Духа Светога Утешитеља.⁵⁸

Да пређемо сада на следећу тачку православне Пневматологије. То је она истина по којој је правилна Пневматологија могућа и схватљива само у контексту правилне (=православне) Тријадологије.⁵⁹

Ова мисијска или икономијска страна („Икономија“ у библијском смислу: Оковоџа као код Апостола Павла) или улога Духа Светога, показује Његово место и делатност у општем промисаоном плану или Домостроју Божијем, почев од самог стварања света па све до доласка реалности будућег века.⁶⁰

Једном речју, Св. Атанасије Велики и Велики Кападокијци у своје богословском исповедању полазили су од вечно дате реалности Трију Божанских Ипостаси и у тој теолошкој перспективи посматрали су и Духа Светога.⁶¹

Или како то вели Св. Атанасије Велики: „Света и Блажена Тројица нераздељива је и сједињена само са Собом... у Оцу и Сину и Светом Духу богословствена... као што нам је и Господ Исус Христос предао савршенство Свете Тројице, Која је Једно и Недељиво Божанство“ (Писмо Серапиону I, 14 и 28 и 32). Или као што додаје Св. Василије Велики: „Дух Свети Собом допуњује Многославну и Блажену Тројицу“ (О Св. Духу, 18).⁶²

Другим речима, не треба сасвим поистоветити енергију Духа са Личношћу Духа, иако је енергија (=дејство) недељиво од Делатеља и Дародавца благодатне енергије.⁶³

Дух Свети као „Невестоукрашитељ“ Цркве Христове, остварује се у њој, за нас у свету, присуство и предокушиј есхатолошке Тајне Божије, и само благодарећи том дејству Духа у Цркви ми се истински причешћујемо Христом Богочовеком, ступамо у стварну заједницу и општење са Оцем, са Светом и Животворном Тројицом.⁶⁴

Тако Дух Свети у теологији Цркве чини Еклесиологију саставним делом Христологије, Христологију и Еклесиологију тесно повезује до поистовећења, као што се Христос заиста и поистовећује са Својим Телом, Дух нас крштава у Христа, уклањује у Његово Тело, чини нас „сутелесницима и сукрвницима“ Његовим, а то првенствено бива у Светој Евхаристији, која и јесте стварна пројава саме и последње, есхатолошке реалности Цркве.⁶⁵

56 Јевтић 1990. 5.

57 Јевтић 1990. 6.

58 Јевтић 1990. 6.

59 Јевтић 1990. 7.

60 Јевтић 1990. 8.

61 Јевтић 1990. 10.

62 Јевтић 1990. 15.

63 Јевтић 1990. 16.

64 Јевтић 1990. 17.

65 Јевтић 1990. 18.

*Јер треба знати да немамо ни самога Христа, ако не прихватимо и не признајемо да Га је Отац Духом Светим помазао = учинио Христом – Помазаником, Богочовеком.*⁶⁶

*Јер, можда нико тако као ми православни не зна за тегобе ношења Крста Христовог и идења за јагњетом Божијим „куд оно пође“, те је баш зато неумесна било каква „тријумфологија“.*⁶⁷

У датим примерима великим словом писани су не само претходно наведени теоними и агиоантропоними, који се односе на Богородицу, већ и неке именице употребљене са суженом полисемијом, односно такве које именују оно што постоји као једно, јединствену појаву, али су и израз посебног поштовања и личног верског и емоционалног исповедања, као нпр: *Невеста, Црква, Крст* (Господњи); али и именице као што су *Апостол* (када иза тога долази властито име, нпр: *Апостол Марко*), *Пневматологија, Домострој, Литургија, Евхаристија, Есхатон, Оци* (Цркве)...; као и придеви: *Божији (Царство Божије)*, чин светости – *Свети* (када се односе на Свету Тројицу, Духа Светог), *Пресвета* (Богородица); ређе се користи и у следећим случајевима, нпр: *Источно/Западно хришћанство, Православна (Црква), Свети* (када се односи на светитеља и када му следи властито име, нпр. *Свети Василије Велики*), итд.

У делу који следи изложићемо запажања која се односе на посебна ортографско-графичка средства чија је намена да додатно организују и/или информационо обогате научни текст. Ово нас доводи, најзад, и до важне одлике, пре свега, строго научних радова – интертекстуалности. Сваки научни рад из области теологије поникао је као производ претходног сазнања и истраживања, и неминовно се ослања на раније радове и ауторе. Ова интеракција текстова (или њихових делова) различитих аутора врши се и на плану израза и на плану садржаја. По правилу, сви облици интертекстуализације морају се видно обележити у датом тексту, мада сам степен дистинкције између ауторовог и туђег текста може варирати.

Прво, цитат као најпрецизнији облик навођења туђег текста, издваја се у тексту најексплицитније – графичким маркерима, тј. употребом знакова навода или измењеним типом или величином слова. Овим јасним формалним маркерима цитат чува самосвојност и аутономност оригиналног текста у највећој мери. Приликом уношења цитата у текст користе се и специфични, најчешће устаљени изрази. Следе примери из анализираног корпуса на енглеском, односно српском језику:

*And here is an interesting passage concerning the veneration of the cross and the icons: “We honor the cross because of the sufferings of the Word of God incarnate. As for pictures, we do not give them a like respect, not having received in Holy Scripture any commandment whatsoever in this regard. Nevertheless, finding [...] But as for the wood and the colors, we do not give them any reverence.”*⁶⁸

Неки цитати су од осталог дела текста издвојени увлачењем и умањеном величином слова, нпр:

Numerous texts testify to this view of himself as merely a servant and of the gospel he serves as not merely “his” but “the gospel”, something with independent existence and a life of its own:

Paul, a servant of Jesus Christ, called to be an apostle, set apart for the gospel of God... For God is my witness, whom I serve with my spirit in the gospel of his Son... But on

66 Јевтић 1990, 19.

67 Јевтић 1990, 21.

68 Meyendorff 1982, 107.

some points I have written to you very boldly by way of remainder, because of the grace given me by God to be a minister of Christ Jesus to the Gentiles in the priestly service of the gospel of God... Now to him who is able to strengthen you according to the revelation of the mystery which was kept secret for long ages but is now disclosed and through the prophetic writings is made known to all nations, according to the command of the eternal God, to bring about the obedience of faith – to the only wise God be glory for evermore through Jesus Christ! (Rom 1:1, 9; 15:15-16; 16:25-27).⁶⁹

У датом примеру наведене цитате који се нижу један за другим али су у склопу исте посланице аутор одваја употребом интерпункцијске „три тачке“ да би затим у загради навео тачно место сваког од њих, и ове референце издвојио знаком „тачка-запета“.

Или:

The Prayers at the Reception of Catechumens are preceded by the following rubric:

The priest loosens the girdle of the person who desires Illumination and removes it, and puts it off from him; and places him with his face toward the east, clothed in one garment only...⁷⁰

У српском преводу случај је исти, осим што се величина слова не мења и одељак који је преузет се не увлачи.

У анализираном корпусу на српском, слично томе, наводимо следеће примере:

Он излаже став који може да потврди свака зрела катедра православног богословља. Ево његових обећавајућих речи:

„Захтев теологије да има власт изнад и против црквене (= еклесијалне) праксе не може се одржати. Постаје све јасније да је теологија могућа једино као одраз хришћанског искуства и црквеног живота. Теологија - укључујући и библијску теологију - никада не може да буде први корак. Она увек мора да буде други корак, одражавајући црквени живот и, затим, терапевтички образујући. Вера Цркве и вера конкретног хришћанина стварно претходе теолошкој рефлексији. Ми имамо чисти облик [...] насиља када једна теологија, у егзегетској области, на пример, себе усмери према нормама модерне критичко-историјске и егзегетске науке, где она просуђује библијске исказе, а затим узме да справља правила за веру хришћана са обзиром на то шта сме а шта не сме да буде (права) вера“.⁷¹

А у фусноти стоје подаци о извору:

¹⁷ Liedke, Gerhard, *The Challenge of the Church to Science and Theology*, 43.

Или:

Митрополит пергамски Јован, тим поводом, инсистира да се једном за свагда успостави права истина око генезе и утемељења појма личности, нарочито у светлу својатања тог појма од стране натуралистичког и/или секуларног хуманизма:

„Покушај савременог хуманизма да замени хришћанство у свему што се тиче достојанства човека успео је одвоји појам личности од теологије, и да га сједини са идејом аутономне моралности или, пак, са егзистенцијалистичком философијом која је чисто хуманистичка. И тако, премда се о „личности“ и „личносном идентитету“ данас много расправља, чини се да нико не примећује да је појам личности, историјски као и егзистенцијално, нераскидиво везан за теологију“.⁷²

69 Tarazi 1999, 115.

70 Schmemmann 1974, 18.

71 Лубардић 2001, 55.

72 Лубардић 2001, 72–73.

А у фусноти наводи извор:

⁵¹Зизјулас, ЈованД., *О људској способности и неспособности*, 21.

Могу се цитирати делови реченица из оригинала које аутор уклапа у само ткиво свог текста, са упућивањем на изворе, нпр:

*And as early as that break and starting with 1 Thessalonians, he decided to seal his teaching in writing by sending letters to those churches, knowing that some day he would die and leave them orphaned, at the mercy of his opponents, who would tell them that they as Gentiles were still "separated from the commonwealth of Israel, and strangers to the covenants of promise, having no hope and without God in the world" (Eph 2:12).*⁷³

*The act of collecting Paul's epistles for this purpose was the first step toward the creation of a "fourth (and last) scripture"¹¹ of the "Israel of God" (Gal 6:16), the birth of what came to be known as the New Testament.*⁷⁴

Или у раду *Of Water and the Spirit* где се аутор у реченици позива на цитат из Требника, а наводницима и курзивом издваја позајмљени део:

*While exorcising the catechumen, the priest, according to the rubrics, "breathes thrice upon his mouth, brow and breast".*⁷⁵

У преводу имамо:

*Изгон нечистих духова из оглашеног свештеник чини онако како је то указано у Требнику: „И дува му свештеник у уста, у чело и у прса...“*⁷⁶

Или се у тексту позива на речи извесног аутора а у фусноти упућује на извор, нпр:

*His uplifted hands indicate that he surrenders to Christ, wants now to be His captive, seeks the captivity which, according to St. John Chrysostom, "changes slavery into freedom... drives one from foreign soil and leads him to his homeland, the heavenly Jerusalem..."*⁷⁷

У преводу на српски примењен је исти овај принцип⁷⁸.

Из корпуса на српском издвајамо следеће примере:

*To је потреба светог подвига поста, молитве, жртве, трпљења, љубави и осталих дарова Духа Светога, свега оног што Апостол Павле назива „тврдом храном“ која је неопходна и неизбежна за „савршене“, „чија су чула (и телесна и духовна) подвигом извезбана за разликовање добра и зла“ (Јевр. 5,14), то јест за „разликовање духова“ (1 Кор. 12, 10; 1 Јов. 4, 1).*⁷⁹

Његова превасходна тежња јесте у томе да се „утврде критеријуми за учествовање у моћи, и да се дефинишу границе учешћа“.⁸⁰

Како објашњава Лидке, ове црквене заједнице „тим структурама прете тако што бирају да живе другачијим начином постојања“.⁸¹

У неким случајевима нема навода већ се за неко тврђење аутор позива на извор који наводи у загради, нпр:

73 Tarazi 1999. 115.

74 Tarazi 1999. 118.

75 Schmemmann 1974. 26.

76 Шмеман 2007. 163.

77 Schmemmann 1974. 28.

78 Шмеман 2007. 165.

79 Јевтић 1990. 20–21.

80 Лубардић 2001. 51.

81 Лубардић 2001. 51.

То најбоље демантује Апостол Павле, нарочито међу бурним и немирним Коринћанима, које он упорно упућује на Свету Евхаристију као органски састав, као канонски статус, као организовану установу Цркве (1 Кор. Гл. 10-14, посебно 14, 40), управо благодатну христолошко-пневматолошку институцију Цркве којом се она конституише као Тело Христово и као видљива организација.⁸²

Оно што цитате научних радова теологије издваја од велике већине радова осталих наука, јесте могућност да аутор наведе цитат под наводницима (или не), а да при том не мора да наведе извор, јер су та места (најчешће цитати из Светог писма) добро познати стручњацима из ове области. Такав је и следећи случај:

Али, с друге стране, динамичко деловање Духа Светога у Цркви чини да спољашњост институције не гуши и не спречава харизматички пулс живота и делања чланова Цркве и читаве црквене заједнице, очувава њену есхатолошку оријентацију и димензију, по којој она у свету „није од овога света“.⁸³

За разлику од цитата, преузимање туђег текста у форми индиректног говора подразумева виши степен модификације садржаја оригинала, који се приликом уношења у ткиво новог текста такође мора јасно обележити – најчешће устаљеним конструкцијама, пре или после преузетог, препричаног текста. Индиректан говор је чешћа појава у научним радовима него што је то случај са дословним навођењем, а честа је и комбинација ове две форме у следу реченица, нпр. у раду *Личност и суштина у теологији светог Григорија Паламе*:

Ако је тако, наставља даље Палама, како онда Варлаам мисли да само једној од ових сила (то јест суштини) приписује беспочетност (изједначавајући тиме Бога са Његовом суштином), а осталима (животу, светлости и слично) не. И наставља: „Или је свака божанска сила беспочетна, онда је само она нестворена, а остале су, будући да имају почетак, створене.“⁸⁴

Теолошки научни радови такође се служе посебном „апаратуром“, која је готово стандардно обележје њихове писане форме. Тако се аутори неретко служе масним словима (полуфетом), курзивом, подвлачењем речи или сегмента како би издвојили одређену реч или конструкцију и тиме у виду личног невербализованог коментара указали, на пример, на ново, измењено значење речи, игру речима, страну реч, и сл. У сличне сврхе употребљавају се и знаци навода, као и варирање типа и величине слова у истом тексту. За уношење секундарних информација, илустрација и сл. користе се и заграде, поред њихове поменуте употребе (наиме, за упућивање на друге или поменуте изворе). Као би се указало на след аргумената или у сврху класификације користе се и цифре (арапске и римске) и слова (велика и мала, писана и штампана).

Поред општеприхваћених скраћених облика за називе делова Светог писма у енглеском и српском језику, у научним теолошким радовима налазимо још један вид упућивања на ове делове. Наиме, наслови се скраћују употребом именааутора цитираног Јеванђеља или, у случају Посланица, имена народа којима су оне упућене а који су саставни део наслова дате посланице. Тако се *Mark* у раду *TheNewTestament: AnIntroduction* користи у значењу *GospelAccordingtoMark*, а да се при том на ово не скреће пажња читаоцу ни речима нити се ставља под наводнике, што је посебно случај у строго научним радовима када је у питању стручна читалачка публика:

82 Јевтић 1990. 19.

83 Јевтић 1990. 19.

84 Перишић 2001. 42.

Therefore if *Mark* was addressed to one reader, that person was “the official, public reader” of the gathered community.⁸⁵

In other words, *Mark* was conceived as scripture.⁸⁶

Уместо пуног назива *The Epistle to the Galatians/Philippians* (Посланица Галатима/Филипљанима) у теолошким научним радовима користи се скраћеница за ове наслове познате стручњацима дате области, наиме наводи се само други део наслова – *Galatians/Philippians* (Галатима/Филипљанима):

*Of these letters, only in Galatians and Philippians is the argument itself closely interwoven with personal data about Paul as an apostle, thus making the author’s own history and experience a kind of “gospel story”.*⁸⁷

Компаративна анализа теолошких научних радова на енглеском и српском језику омогућила нам је да пратимо извесне сличности и разлике у два језика и донесемо извесне закључке. Учесталост у писању великог слова, али и недоследност у употреби код истих речи у истом тексту, повећава се у радовима који се ближе периферији строго научног стила, посебно у радовима научно-популарног стила. Међутим, одлука о употреби великог слова која одступа од општејезичке правописне норме истовремено је и ствар личног ауторовог опредељења и израза. Сам читалац такву разноликост у употреби великих слова не доживљава као нешто необично, па ни „неписмено“. Стиче се утисак да свако према свом нахођењу, тачније осећају (јер се управо о осећају овде и ради) доноси такву одлуку. Теологија је специфична наука и у том смислу што не само што се разноликост и неконзистентност толерише већ се она као таква често и не „примећује“. Међутим, теолошки научни радови имају своје посебности, а једна од њих огледа се у специфичном облику интертекстуалности – честој употреби цитата под наводницима без навођења извора, што иначе не приличи научним радовима, али се овде прихвата и подразумева и готово је маркер научног излагања.

Литература

Кончаревић, Ксенија: *Графијско-ортографска обележја сакралног функционалностилског комплекса у српском и руском језику (из социолингвистичке и нормативистичке перспективе)*, Зборник Матице српске за славистику 75 (2009), 11–38.

Пешикан, Митар/Јерковић, Јован/Пижурица (2009): *Правопис српскога језика*, Нови Сад: Матица Српска; Београд: Завод за уџбенике.

Кнежевић, Ivana/Ranković, Zoran: *Kasakralno mortografskom standardu – pisanje velikog slova u strogo naučnom podstilu religijskog stila: primeri iz tekstova na srpskom i engleskom jeziku*, *Komunikacija i kultura on line* 5 (2014), 38–51.

Microsoft Encarta World English Dictionary, енглеско-енглески речник у електронској верзији.

85 Tarazi 1999, 126.

86 Tarazi 1999, 126.

87 Tarazi 1999, 127.

Извори

- Јевтић, Атанасије (1990): *Духовност православља*, Београд: Храст.
- Лубардић, Богдан: *Евхаристијска теорија личности и православна веронаука*, Богословље LXV (LIX), 1–2 (2001), 49–103.
- Мајендорф, Јован (2006): *Византијско наслеђе у Православној цркви*, Краљево: Епархијски управни одбор Епархије жичке.
- Перишић, Владан (2001): *Личност и суштина у теологији светог Григорија Паламе*, Свети Григорије Палама у историји и садашњости, Србиње: Духовна академија Светога Василија Острошког, 41–53.
- Шмеман, Александар (2007): *Изабрана литургијска дела: Увод у литургијско богословље: Водом и духом*, Шибеник: Истина.
- Meuendorff, John (1982): *The Byzantine Legacy in the Orthodox Church*, New York: St Vladimir's Seminary Press.
- Schmemmann, Alexander (1974): *Of Water and the Spirit*, New York: St Vladimir's Seminary Press.
- Tarazi, Paul Nadim (1999): *The New Testament: An Introduction*, New York: St Vladimir's Seminary Press.

Ivana Knežević
Zoran Ranković

**ON SOME ORTHOGRAPHIC AND GRAPHIC CHARACTERISTICS
IN SHAPING THEOLOGICAL SCIENTIFIC WORKS IN ENGLISH
AND SERBIAN LANGUAGES**

The essay deals with the issues of deviation of the orthographic norm in sacred writings from the standard orthographic norm of Serbian and English languages in some cases of the use of capital letters. Special attention has also been paid to the analysis of specific orthographic and graphic elements which are used to additionally organize or provide more information to a scientific text. Theological scientific works tolerate or even do not "notice" the diversity and inconsistency. However, theological texts have their own particularities, one of which being the specific shape of intertextuality, i.e. frequent use of citations with quotation marks without mentioning the source. This is rather acceptable and understood being almost the marker of the scientific presentation.

